

השוני שבהתגלות ה' לנביאיו וסיבתו

א. המראָה – חלק אינטגרלי מהנבואה

"כתוב אחד אומר: 'לבושיה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא' (דניאל ד', ט) וכתוב: 'קנצותיו תלתלים שחורות כעורב' (ש"ה"ש ה', יא)? לא קשיא: כאן בישיבה, כאן במלחמה" (חגיגה י"ד, א).

המראָה¹ האלוקית היא חלק אינטגרלי מהנבואה. היא אחד האמצעים, שבהם מגלה ה' את דבריו, ולפעמים גם משהו מעצמותו, לנביאים. וכבר קבע ה' בעצמו, בתגובתו על ה"דיבור", ש"דברו מרים ואהרן במשה", לאמור: "שמעו נא דברי: אם יהיה נביאכם ה', **במראָה**² אליו **אתודע**, בחלום אדבר בו"³.

ואכן, דברי רוב הנביאים הידועים לנו עשירים במראות אלוקים ובחזונות, כגון: **עמוס** המספר לנו בפרקים ז'-ח' על כמה מראות שהראהו ה': "גובי בתחלת עלות הלקש"; אש חזקה ש"אוכלת את תהום רבה"; "חומת אנך וכלוב קיץ". **ירמיהו** רואה בתחילת נבואתו: "מקל שקד וסיר נפוח"⁴. **ישעיהו** רואה את ה': "ושב על כסא רם ונשא" וגוי'⁵ **יחזקאל** רואה בראשית נבואתו: "דמות ארבע חיות"⁶. בהמשך, בפרקים ח'-י', הוא מובא ברוח ה' לירושלים לראות "את כל התועבות הנעשות בה", שבגללן העיר נחרבת ושכינת ה' מסתלקת מעליה. וכן הוא רואה מראה של "בקעת עצמות יבשות" הזוכות לתחיה⁷. **זכריה**, שפעל מראשית הבית השני, רואה, בין היתר, "ארבע קרנות וארבע חרשים"⁸, "מנורת זהב"⁹, "מגילה עפה ואיפה"¹⁰ ועוד.

1. יש להבחין בין מראָה (אל"ף קמוצה), שהיא התופעה המופלאת המתגלה לכל נביא, לבין מראָה (אל"ף סגולה), שהוא המראה המיוחד שבו התגלה ה' למשה רבנו בלבד, שחז"ל קוראים לו "אספקלריא המאירה" (ראה "דעת מקרא" לבמדבר י"ב, ח וכן הערה מס' 2 הסמוכה).
2. לפי אבן עזרא מראָה היא כלל למראות הלילה כבמקבילה "בחלום אדבר בו". הרמב"ם בספר המדע, הלי יסודי התורה ז', במוסיף כאן שבמראָה כלולות גם מראות שבהן מתגלה ה' לנביאים גם ביום, "אחר שתיפול עליהם תרדמה" ואכמ"ל.
3. במדבר י"ב, ו, אגב, ההדגשה דלעיל והבאות הן של כוטי"א.
4. ירמיהו א', יא, יג.
5. ישעיהו ה', א-ז.
6. יחזי כל פרק א'.
7. שם ל"ז, א-יד.
8. זכריה ב', א-ח.
9. שם ד', א-ג.
10. שם, כל פרק ה'.

מראות האלוקים רבות הן בדברי הנביאים, עד שהרמב"ם קובע כעיקרון, "ישאין לא נבואה ולא חזון באים אלא בחלום ובמראה"¹¹, בין שזה מפורש בכתוב ובין אם לאו. ברם, אין בדעתי לדון בזה לא בעצם העיקרון הני"ל, ולא בטיבו ובמשמעותו, אף לא במיון של מראות ה' הרבות והמגוונות. לא באתי כאן אלא לדון במראות, שבהן מתגלה ה' לראשונה לכמה נביאים, או לכל העם ושבהן ה' עצמו, כביכול, מהווה חלק מהן; ועל השוני שבין המראות הללו וסיבת השוני. אדון אפוא בחמש מראות המפורטות לקמן.

ב. חמש המראות

המשותף לחמש המראות הוא, שכל אחת מהן מתחילה בתופעה מופלאה מאוד המעוררת את סקרנותו של הנביא, ושמתוכה נשמע קול ה' המדבר אליו. בשתי המראות האחרונות מתאר הנביא גם משהו מכבוד ה', שנתגלה אליו באותה תופעה (על זה ידובר להלן). ואלה חמש המראות על פי סדרן במקרא:

1. ההתגלות הראשונה של ה' למשה רבנו במראה הסנה הבוער¹²

משה רבנו בהיותו רועה את צאן יתרו-חותנו, מגיע להר חורב ושם נראה אליו מלאך ה' ¹³ מתוך "סנה בוער באש והסנה איננו אכל. ויאמר משה אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה: מדוע לא יבער הסנה?"¹⁴ ואז קרא אליו ה' ¹⁵ מתוך הסנה.

2. התגלות ה' לבני ישראל בקריעת ים סוף

תופעות מופלאות ראו אז בני ישראל. מסתבר, שראו את כל שתארה התורה בספר שמות, פרק י"ד, פס' כא-כט: כשנטה משה רבנו את ידו על הים, התחוללה "רוח קדים עזה כל הלילה". הרוח בקעה את הים והפכה חלק ממנו לחרבה, שבה עברו בניי "המים להם חומה מימינם ומשמאלם". כל זה קרה בדיוק בשעה שבני ישראל ראו את המצרים, ובראשם פרעה, רודפים אחריהם. ואז הטיל ה' במצרים מהומה "ויסר את אפן מרכבתיו וינהגהו בַּכָּבֶדֶת". בדבר ה' נוטה משה רבנו שוב את ידו על הים. המים שבו למקומם וכיסו "את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה".

בתופעות מופלאות אלו ראו בניי "את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים" ואת מלחמתו העזה בהם. ולזה, כנראה, כיוונו רבותינו במאמרם: "ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל ושאר הנביאים"¹⁶. וזהו שהניע את בניי לשיר: "אשירה לה' כי

11. מו"נ ב', פרק יא, מהדורת ר"י קאפח והשווה הלי יסודי התורה ז', ב והערה 2 דלעיל.

12. שמות ג', א-ד.

13. על חילופי השמות במראה: "מלאך ה'", ה' (=י-ה-ו-ה) ו"אלקים" – ראה פירושו של אי"ע (הארון) לפ"ד, ופירוש הרמב"ן לפ"ב ובייחוד פירוש "ידעת מקרא" לפ"ג.

14. ראה מכילתא, שירה, פ"ג ורש"י לשמות ט"ו, ב ד"ה "זה אלי". השווה גם סוטה ל', ע"ב.

גאה גאה סוס ורכבו רמה בים... זה אלי ואנוהו... ה' איש מלחמה"¹⁵. מסתבר, שלזה רומז גם מדרש שיה"ש, שהובא בפתח המאמר, על הפסוק "קוצותיו תלתלים שחורות כעורב".

3. ההתגלות הראשונה של ה' לישיעיהו

הנביא רואה בנבואתו "את ה' ישב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל"¹⁶ וגוי אחי"כ הוא שומע "את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו"¹⁷.

4. ההתגלות הראשונה של ה' ליחזקאל¹⁸

הנביא רואה "דמות ארבע חיות", שהוא מתארן בפירוט רב. ולהלן הוא רואה "דמות על ראשי החיה (הכוונה לארבע החיות) רקיע"¹⁹... ומעל לרקיע... כמראה אבן ספיר דמות כסא ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם מלמעלה... הוא מראה דמות כבוד ה' "²⁰. ברור אפוא שלפנינו תיאור מרכבת ה' ודמות כבוד ה' עליה, וכל זה נתגלה לו "בארץ כשדים מתוך רוח סערה באה מן הצפון"²¹.

5. הדמות שראה דניאל²²

גם דניאל ראה ארבע חיות הדומות בכמה פרטים לחיות שראה יחזקאל. אלא שהוא מפרש בהמשך²³: "אלין חיותא רברבתא די אנין ארבע – ארבעה מלכין יקומו מן ארעא" (ובתרגום לעברית: אלה החיות הגדולות אשר הן ארבע – ארבעה מלכים (והכוונה למלכויות) יקומו מן הארץ). ברם, בתיאור המפורט של החיות – המלכויות משולבים כמה קטעי תיאורים מכבוד ה', שהעיקרי והגדול שבהם הוא בפסי ט-י, כדלקמן: "חזה הוית עד כי כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב, לבושיה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא. כרסיה כשביבין די נור גלגלוהי נור דלק" (ובתרגום לעברית: רואה הייתי עד שכסאות הוטלו ועתיק ימים ישב. לבושו כשלג לבן ושער ראשו כעמר נקי. כסאו ניצוצות של אש וגלגליו אש דולקת).

15. שם ט"ו, א-ג.
16. ישעיי כל פרק ו'. בתחילת פירושו לפרק זה אומר רשי"י: "סימן (=פרק?) זה זה תחילת הספר ותחילת נבואת ישעיי וחמישה הסימנים הקודמים נאמרו אחר זה הסימן, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה" וכו' ובעקבותיו הולכים כל הפרשנים החדשים! שד"ל, סגל, הרטוט ו"דעת מקרא".
17. שם ו', ח. אגב, בדמות דומה רואה גם מיכיהו בן ימלה את ה' (מלי"א כ"ב, יט).
18. תיאור ההתגלות משתרע על כל פרק א' על כ"ח פסוקיו, לעומת תיאור ההתגלות לישיעיהו התופסת רק שבעה פס'. על סיבת הבדל זה בתיאור ראה חגיגה יג, ע"ב.
19. יחז' א', כב.
20. שם, שם כו-כח.
21. שם שם ג-ד.
22. דניאל פרק ז'. ואם נחשב דניאל בין הנביאים ראה מגילה ג, ע"א ודין מפורט על זה במבוא של "דעת מקרא" לספר דניאל מעמ' 25 זאילך.
23. שם, פסי יז-יח.

ג. סיכום המראות ושאלה בצידן

נסכם אפוא בקצרה את חמש המראות בתשומת לב לייחוד של כל אחת, כלומר: שהן שונות זו מזו ואין אחת דומה לחברתה.

1. למשה רבנו נתגלה ה' בלבת אש של סנה בוער באש.
2. לבני ישראל נתגלה ה' בקריעת ים סוף — כ"איש מלחמה".
3. לישיעיהו נתגלה כשהוא "ושב על כסא רם ונשא".
4. ליחזקאל נתגלה ה' כשהוא רוכב על מרכבת החיות.
5. לדניאל נתגלה ה' כשהוא יושב על אחד משני הכסאות, כשלבשו כשלג לבן ושער ראשו כצמר נקי.

ומתעוררת שאלה: הלא ה' אחד הוא ולמה הוא מתגלה לבני ישראל ולנביאיהם במראות שונות? התשובה לשאלה קשה זו טמונה לדעתי בדברי רש"י הבאים.

ד. "כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והמעשה"

אלה הם דברי רש"י בחולין קלז, ע"א ד"ה: "אנן בדברי בריבי שומעין", שבהם הוא מגדיר את ההבדל שבין "תורה" לבין "קבלה" הנידונים בגמרא שם. לשם הבהרה אביא בזה את דברי רש"י במלואם וז"ל: "מורת משה קרויה מורה לפי שנמנה מורה לדורות ושל נביאים לא קרי אלא 'קבלה', שקבלו מרות הקודש כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה, הדור והמעשה".

על יסוד דבריו הנפלאים האלה של רש"י ועל יסוד מאמרם של חז"ל בחגיגה, שהובא בפתח המאמר, שאפשר לראות בו מעין דוגמה להגדרת רש"י — על שני יסודות איתנים אלה נדמה, שניתן לומר כך: **צורת ההתגלות של ה' בכל דור לנביא הדור הוא בהתאם למצבם של בני באותו דור, או בהתאם להתייחסותו של ה' אליהם.** על פי זה יוסברו, לדעתי, הייחוד והשונות של כל אחד מחמש ההתגלויות הנ"ל כלקלמן:

1. **מצב בני ישראל במצרים** היה רע בימי משה רבנו. זה מאות שנים שהם כפויים לעבודות פרך ומדוכאים ביד קשה ואכזרית. חייהם היו דומים לחיים בתוך סנה, זה השיח המדברי הקוצני והדוקרני. והנה מתוך סנה כזה בוער באש מתגלה ה' לראשונה למשה רבנו. ושואלים חז"ל בתנחומא²⁴ — ודבריהם מובאים ברש"י על אתר — "למה מתוך הסנה ולא מתוך אילן אחר? — אמר הקב"ה — עמו אנכי בצרה"²⁵; כלומר: גם השכינה כביכול מתענה כבניי במצרים ונכספת להיגאל יחד אתם.

2. **כששילח פרעה את בני ישראל ממצרים**, אחר עשר מכות ששילח בהם ה', ואחר כמה ימים רדף אחריהם פרעה עם כל רכבו ופרשיו והשיגום כשהם חונים על שפת ים סוף — למה היו בניי דומים באותה שעה? — כמשלם הקולע של חז"ל²⁶: "ליונה

24. מדי תנחומא, סימן יב גם שמות רבה ב', ה.

25. תהלי צ"א, טו.

26. מכילתא בשלח ושיה"ש רבה ב'.

שברחה מפני הנץ ונכנסה לנזיקה הסלע ומצאה שם נחש מקנן" וכו'. "טבעי" הוא אפוא, שבמצב קריטי כזה לבניי ה' יוצא להלחם להם במצרים ומתגלה כ"איש מלחמה". ואכן, כך אמר להם משה רבנו: "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון"²⁷. כך אמרו גם פרעה וצבאו, כשהרגישו באובדנם הקרוב: "ה' נלחם להם במצרים"²⁸. וכך שרו משה ובניי לכשניצלו: "ה' איש מלחמה ה' שמו"²⁹.

3. ראשית נבואתו של ישעיהו חלה בסוף ימי עוזיהו או בתחילת ימי יותם בנו. בימי שני המלכים האלה היה מצבה המדיני והכלכלי של ארץ יהודה איתן כמתואר במל"ב ובייחוד בדהי"ב³⁰. מלכי יהודה ישבו בארמנותיהם על כסאותיהם לבטח. ברם, מצבם הרוחני, הדתי והמוסרי של בני ישראל, היה בהידרדרות וביקש ה' לשלוח אליהם נביא להוכיחם.

וכיוון ש"מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא"³¹, ואצל בעל "כח המדמה" כנביא יכול להיות גם להיפך, היינו: מלכותא דרקיעא כעין מלכותא דארעא – כיוון שכך רואה ישעיהו את ה' "יושב על כסא רם ונישא ושוליו מלאים את ההיכל" וגו', או, אם נשתמש בדברי בעל "דעת מקרא" למקום: "אפשר שראה הנביא בחזונו שכס מלכותו של ה' נכון בבית המקדש של מעלה כנגד ביהמ"ק שלמטה ושולי אדרתו של ה' משתפלין כביכול ומגיעים לדוכן של ביהמ"ק של מטה".

4. יחזקאל, לעומת ישעיהו, מתחיל את נבואתו בגולת בבל "בשנה החמישית לגלות המלך יויכין"³². באותה גלות הוציא המלך נבוכדנאצר מירושלים – כמסופר במלכים באריכות ובדברי הימים בקיצור נמרץ³³ – "את כל אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך... והגלה את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים גולה וכל החרש והמסגר. לא נשאר זולת דלת עם הארץ". באותה שנה חמישית לגלות יויכין, כבר ניבא ירמיהו הנביא פעמים רבות לצדקיהו ולשארית יהודה, שאף הם יגלו גלות שלמה, אם לא יכנעו לנבוכדנאצר, ואף ביהמ"ק יחרב³⁴. ירמיהו אף שלח איגרת בתוכן דומה לגלות והוסיף בה לאמור: "בנו בתים וישבו ונטעו גנות ואכלו את פרי...". כי הגלות תארך שבעים שנה³⁵.

ועם חורבן ביהמ"ק וגלות ירושלים גם השכינה מסתלקת משם, על פי הכלל דלעיל "עמו אנכי בצרה"³⁶. ולפיכך רואה יחזקאל את ה' בנבואתו הראשונה וגם בכמה נבואות אחריה, כשהוא רוכב על מרכבתו מירושלים לבבל, ולא עוד כמי ש"יושב על כסא רם ונישא", כפי שראה ישעיהו בשעתו.

27. שמות י"ד, יד.

28. שם, שם כח.

29. שם ט"ו, ג.

30. מל"ב ט"ו, א-ז, לב-לח. דבהי"ב כ"ו, א-טו ופרק כ"ו.

31. ברכות נח, ע"א.

32. יחז' א', א.

33. ראה מל"ב כ"ד, ח-טז ובדהי"ב ל"ו, ט-י.

34. ירמ' י"ט, כ"א, כ"ד ורוב כ"ה ועוד.

35. שם כ"ט.

36. ראה יחז' י', יח-יט.

5. ספר דניאל נתחבר, לפי הברייתא הידועה שבב"ב יד, ע"ב: "על ידי אנשי כנסת הגדולה", "שפעלו מימי שיבת ציון – הם ימי מלכות פרס – ועד ראשית ימי מלכות יון ועד בכלל"³⁷.

מכל מקום, כל אותה תקופה, שמימי מלכות פרס ורוב ימי מלכות יון, שנמשכה כשלוש מאות וחמישים שנה – הייתה יהודה משועבדת, שיעבוד מדיני, למלכי שתי המלכויות הללו³⁸. ברם, מאידך, כל אותו הזמן נהנו היהודים מעצמאות רוחנית-דתית בהנהגת "אנשי כנסת הגדולה" וה"זוגות" הראשונים. וכבר עזרא הסופר, שעלה מבבל בימי ארתחשסתא³⁹, קיבל ממנו "נשתון" (=אגרת), שבה נאמר בין היתר (הדברים נכתבו בארמית ואני מעתיקם כאן בעברית): "ואתה עזרא, מנה שופטים ודיינים, אשר יהיו דנים את כל העם אשר בעבר הנהר"⁴⁰, את כל יודעי חוקי אלקיך, ואשר לא ידעו תודיעו".

וכבר ציין הגאון ר' ראובן מרגליות ז"ל באחד מכתביו⁴¹, שדברים אלה שבאגרת דומים בהרבה ל"שלושה הדברים, שאמרו אנשי כנסת הגדולה, לפי אבות א', א: "הווי מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה".

מסתבר אפוא, שבהשפעת הדברים הללו של עזרא ואנשי כנסת הגדולה⁴² קמו בארץ בימים ההם הרבה בתי מדרשות, שבהם למדו רבים את התורה שבכתב לפי הפירושים של התורה שבעל פה. לאותם הימים מתאים מאוד הדימוי, שלפיו חזה דניאל את כבוד ה' בדמות "עתיק יומין", ש"לבושיה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא", כלומר – לפי הסבר הגמרא⁴³ כראש ישיבה.

37. הציטטה לקוחה מן המבוא לדניאל של דעת מקרא עמ' 125.
38. ראה למשל, בתפילותיהם של עזרא (ט', ט) ושל נחמיה (ט', לו).
39. עזרא ז', א.
40. כך נקראה אז א"י והכוונה לנהר פרס.
41. לצערי, נשכח ממני באיזה מקום בדיוק.
42. וגם בהשפעת ה"אמנה", שנכרתה עם העם ע"י עזרא ונחמיה ויתר ראשי העם (ראה פרטים בנחמיה פרקים ח"י-י"ג).
43. מסכת חגיגה יד, ע"א.